

Внесок Євгена Рихліка у розвиток вітчизняної освіти (1913-1925 рр.)

Доля будь-якої держави складається з життєвих історій людей, які прислужилися своєму народові. Часто життя однієї людини є точною ілюстрацією, віддзеркаленням певної історичної доби. Тому історична біографістика викликає сьогодні особливий інтерес науковців і дозволяє досить об'єктивно реконструювати ті аспекти української історії, які мають значні прогалини і потребують залучення до їхнього вивчення всіх джерел та методик.

Стаття присвячена розвитку вітчизняної освіти у першій третині ХХ ст. На цю проблему пропонується подивитись крізь призму педагогічної діяльності відомого мово- і літературознавця, вченого-славіста, етнолога, краєзнавця і громадського діяча Євгена Антоновича Рихліка – фахівця в галузі дослідження чеської та польської літератури першої половини ХІХ ст., одного з лідерів руху за національно-культурне відродження українських чехів 1920-х рр., засновника Кабінету з вивчення національних меншин України при Етнографічній комісії Всеукраїнської Академії наук (далі – ВУАН), фундатора українського нацменознавства. Він має безпосереднє відношення до становлення вищої школи на Чернігівщині. Останні п'ять років його життя до арешту пройшли у місті Ніжині, де він працював в інституті народної освіти.

Педагогічну діяльність Євгена Рихліка можна умовно поділити на три періоди: 1) від першого досвіду вчителювання за часів студентства до викладацької діяльності на посаді доцента і професора у Києві та Самарі (1909 – 1920); 2) «чеський період», пов'язаний із відродженням чеської шкільної освіти на українських теренах (1921 – 1924); 3) «ніжинський період», коли Є. Рихлік працював у Ніжинському інституті народної освіти (1925 – 1930). Дана наукова розвідка є результатом аналізу перших двох етапів, третьому була присвячена окрема стаття [1].

Євген Рихлік був носієм дореволюційних педагогічних традицій. Він походив з родини чеських колоністів Волині [2, арк. 4]. Початкову освіту отримав в Урядовому народному однокласному училищі с. Вільшанка та реальній школі в Празі [3, арк. 24 зв.]. Після завершення навчання у престижній 5-ій Києво-Печерській гімназії вступив до Київського університету св. Володимира на відділення слов'янської філології історико-філологічного факультету. Отримавши диплом першого ступеня та золоту медаль за випускню конкурсну роботу, Євген Антонович вступив до магістеріуму рідного навчального закладу для підготовки до професорського звання [2, арк. 2, 4; 3, арк. 24 зв.].

Свою педагогічну діяльність Євген Рихлік почав ще за часів студентства. З 1909 р., навчаючись на першому курсі, самостійний юнак заробляв собі на життя приватними уроками з філології, а також упродовж усього навчання в університеті виконував обов'язки вихователя дітей одного зі своїх викладачів [2, арк. 4, 85; 3, арк. 25].

9 травня 1913 р. Є. Рихлік отримав “Тимчасове посвідчення за № 2550”, що дозволило йому розпочати офіційну педагогічну діяльність [2, арк. 1]. Талановитого і перспективного випускника запросили викладати гуманітарні дисципліни у середніх та вищих навчальних закладах Києва. 8 квітня 1913 р. Рада Вечірніх Вищих жіночих курсів обрала Є. Рихліка викладачем слов'янської філології [3, арк. 17]. Наказом Попечителя Київського навчального округу від 23 липня 1913 р. за № 27376 він був допущений з 1 серпня 1913 р. до викладання 6 уроків російської мови, 2 уроків методики граматики і 10 уроків педагогіки у Київській жіночій гімназії Євсеєвої [2, арк. 15].

Того ж таки року Є. Рихліка було запрошено читати педагогіку у гімназії Жеребцевої [2, арк. 34]. Наказом Попечителя Київських жіночих гімназій відомства установ Імператриці Марії від 1 вересня 1913 р. за № 58 Є. Рихліка було допущено до викладання російської мови у Києво-Подільській гімназії [2, арк. 16]. О. Трофимовська, К. Гардецька, Л. Єршова, К. Кобченко

вказують на високі вимоги до професіоналізму викладачів, яких обирало для роботи керівництво закладів середньої та вищої освіти для українського жіноцтва [4, с. 689 – 690; 5, с. 187; 6, с. 67]. Запрошення на викладацьку роботу Є.Рихліка свідчать про високу оцінку його фахової майстерності.

Наступний етап його педагогічної діяльності припав на складні та трагічні роки Першої світової та громадянської війни. 1 вересня 1917 р. після двох обов'язкових вступних лекцій вчений став приват-доцентом Київського університету [3, арк. 4]. Водночас його було обрано лектором з курсу історії польського письменництва у Київському українському народному університеті [2, арк. 38], заснованому 1 вересня 1914 р. Науковим товариством та Центральним Кооперативним Комітетом з метою “широкого розповсюдження систематичної наукової освіти і прикладних знань” [7, арк. 2]. За Статутом, лекторами запрошувались “особи, які мають вчений ступінь та які заслужили собі певне становище своїми працями в літературі, науці чи в даній галузі навчання, чи відомі своїми знаннями” [8, арк. 2].

Навесні 1918 р. Є. Рихлік переїхав до Самари. В одній з автобіографій вчений назвав причиною такого рішення обрання на вищу посаду [2, арк. 55 зв.]. 25 березня 1918 р. Педагогічний інститут Самарського губернського земства в Пам'ять 19 лютого 1861 р. (згодом – університет) обрав вченого екстраординарним професором кафедри слов'янської філології [2, арк. 21, 23]. Аналіз матеріального становища і перспектив кар'єрного росту вченого дозволяє висунути ще одну версію від'їзду Є.Рихліка з Києва. Початок 1918 р. характеризувався погіршенням у роботі університету. Виплата заробітної платні викладачам та службовцям у навчальних закладах Києва здійснювалась нерегулярно. До того ж, уряд змушений був повернутися до ставок 1917 р., які абсолютно не відповідали реаліям тогочасного життя [9, с. 321 – 324]. За таких обставин Є. Рихліку важко було утримувати родину.

З 9 вересня 1918 р. вчений виконував обов'язки секретаря Університетської Ради [2, арк. 42 зв.]. Проте з початком викладацької роботи у Самарському педінституті вчений зіткнувся з низкою серйозних проблем.

По-перше, йому не вдалося вивезти до Самари дружину з пасинком [2, арк. 55 зв.]. Залишаючись без чоловіка і батька у розореному Києві, окупованому більшовиками, вони наражались на небезпеку. По-друге, як наукова, так і педагогічна робота Є. Рихліка була неможливою без необхідної літератури, “без якої заняття в Самарському університеті мають бути припинені”. Вчений був змушений клопотати про перевезення власної бібліотеки, яка у 1918 р. мала досить великий обсяг – 50 пудів [2, арк. 70].

Крім того, на межі 1918 – 1919 рр. на теренах України точилася жорстока боротьба між більшовицькою армією та військами Директорії Української Народної Республіки. На залізничних вокзалах панували паніка та безлад. Було важко дістати квитки для проїзду, зберегти багаж. І третьою, найголовнішою, проблемою стала фактична ізоляція вченого від наукового життя Києва. З цих причин вже через рік Є. Рихлік почав шукати можливостей повернутись додому. 7 березня 1919 р. він вирушив до Києва у наукове відрядження, де і залишився [2, арк. 70].

Опинившись знову у Києві, вчений повернувся до Київського університету, який саме в цей час переживав реформаційні зміни. До процесу перебудови старого закладу активно приєднався і Є. Рихлік. На базі університету св. Володимира були створені Київський Російський державний університет і Київський Перший український університет. В обох закладах він працював на посаді доцента протягом 1919 – 1920 рр. 8 листопада 1919 р. Є. Рихлік був обраний штатним викладачем кафедри слов'янської філології Київського Російського державного університету і виконуючим обов'язки секретаря історико-філологічного факультету. Водночас він викладав українською мовою “Вступ до мовознавства”, “Живі слов'янські мови” та інші курси у Київському Першому українському університеті після обрання його штатним викладачем 8 червня 1919 р. [2, арк. 43 зв.] Ці події Є.Рихлік згадував з гордістю: “У колег по університету я мав тоді репутацію активної і передової людини, таким чином, коли відбулася перша велика реформа старого Київського університету і замість старого факультету був створений

радянський, мене вибрали його відповідальним секретарем” [3, арк. 25 зв.]. У 1920 р. вченого запросили читати українську мову у 4-у Київську гімназію [2, арк. 34].

Влітку 1920 р. родина Рихліків опинилась у дуже скрутному становищі через серйозну хворобу подружжя – загострення хронічного туберкульозу. Їм необхідно було виїхати з Києва і деякий час пожити на батьківщині вченого – в селі Вільшанка на Житомирщині. Принаймні, цю причину від’їзду називав Є. Рихлік [3, арк. 25 зв.].

За роки русифікаторської політики царського уряду на Волині була повністю знищена чеська шкільна мережа. Чеській мові та літературі дітей навчали батьки та неофіційно приватні вчителі. До цієї справи долучився і вчений. Та після проголошення політики «коренізації» у 1923 р. Євген Антонович одразу ж виступив із пропозицією зробити початкову школу у Вільшанці осередком національного виховання. 31 березня 1923 р. Полонський повітовий відділ народної освіти доручив вченому організувати чеську трудову школу [2, арк. 43 зв.], відкриття якої планувалось на 1 жовтня 1923 р. Ціле літо працював Є.Рихлік над шкільною програмою, розробляв новий курс чеської мови та літератури. З 10 травня 1923 р. Житомирським окружним відділом народної освіти Є.Рихліка було призначено завідуючим Вільшанської трудшколи. 1 жовтня школа готова була прийняти перших учнів [2, арк. 24]. “Я вважав, що національне виховання вільшанських чехів – це мій обов’язок перед ними”, – писав вчений у 1931 р. [3, арк. 26 зв.].

У червні 1923 р. Є.Рихлік став членом місцевого виконавчого комітету Чуднівської районної професійної спілки Робітників освіти (далі – Робітос), що збільшило його можливості впливати на освітній процес у районі [2, арк. 34]. 6 червня того ж таки року за дорученням районного партійного комітету він взяв участь у Житомирській окружній профсоюзній конференції Робітос як делегат від Чуднівського району [2, арк. 42].

Під час перебування на Житомирщині, а потім у Києві, Є.Рихлік підтримував зв’язки з представниками Чеської місії, яка надавала реальну

допомогу справі чеського відродження в УСРР, забезпечуючи чеських учнів зошитами, олівцями, книжками та ін., двічі їздив до представництва Місії у Києві. У 1923 р. голова Місії І. Чермак відвідав школу у Вільшанці в якості ревізора і побачив на власні очі умови, в яких Є.Рихлік проводив заняття з сільськими дітьми [3, арк. 27 зв.]. Він позитивно оцінив роботу вченого і від імені Місії дав директиву: “Зберегти чехів в Україні для самостійної чехословацької держави і для проведення тут її інтересів в майбутньому економічному і торговому просуванні Чехословаччини на Схід” [3, арк. 55 зв.]

З 30 жовтня 1923 р. Є. Рихлік прийняв завідування новоствореною хатою-читальнею [2, арк. 26]. Тривала активна робота серед неписьменної частини населення [3, арк. 27]. Того ж таки року він заснував драматичний гурток, залучивши до співпраці всіх бажаючих [3, арк. 26 зв.]. За відсутності будь-яких культурних заходів вистави користувались значною популярністю. З травня по серпень 1923 р. Є.Рихлік керував педагогічним гуртком перекваліфікації вчителів Чуднівського району, передаючи свій досвід роботи з чеськими дітьми в умовах повної відсутності навчальних посібників [2, арк. 93 зв.]. 17 травня 1924 р. він представляв спілку Робітос Чуднівського району на конференції профспілок.

Восені 1924 р. Євген Антонович, виконавши свою «рятувальну місію», відродивши чеську початкову школу, повернувся до Києва для продовження своєї наукової та педагогічної діяльності. Його було призначено завідуючим Київською чеською трудовою школою № 105 на Шулявці, де він пропрацював один навчальний рік, встигнувши забезпечити викладання чеської мови на високому професійному рівні і посприяти будівництву театру «Стромовка» при школі та заводі «Більшовик» [3, арк. 18 зв., 2, 43 зв.].

Останні роки до арешту Є. Рихлік прожив у Ніжині, сполучаючи активну громадську, педагогічну і наукову діяльність.

5 січня 1931 р. Євгена Антоновича Рихліка було заарештовано Ніжинським відділом ДПУ [3, арк. 42]. Після нетривалого слідства його було звинувачено в шпигунській діяльності на користь Чехословацької республіки і

засуджено до 10 років виправних робіт у таборах Сиблагу, де він і помер за нез'ясованих обставин [3]. Проте ім'я талановитого вченого і педагога сьогодні повернуто до наукового обігу, а його внесок у становлення та розвиток вітчизняної освіти високо оцінений.

Список джерел та літератури:

1. Павленко Л. А. Євген Рихлік і Ніжинська вища школа / Л. А. Павленко // Література і культура Полісся. – Ніжин, 2006. – Вип. 31. – С. 189 – 196.
2. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин (далі – НВ ДАЧО), ф. Р – 6121, оп. 2, спр. 3301, 119 арк.
3. ДАЧО, ф. Р – 8840, оп. 3, спр. 7753, 283 арк.
4. Трофимовська О. Жіноча освіта / О. Трофимовська, К. Гардецька // Енциклопедія українознавства. Загальна частина: В 3 т. – К.: “Віпол”, 1994. – С. 689 – 691.
5. Єршова Л. Маріїнська жіноча гімназія в системі середніх учбових закладів Волині / Л. Єршова // Велика Волинь: минуле і сучасне: Тези міжнародної краєзнавчої конференції. – Житомир, 1993. – С. 186 – 188.
6. Кобченко К. А. “Жіночий університет св. Ольги”: еволюція прав Київських вищих жіночих курсів / К. А. Кобченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2004.– № 71-72. – С. 65 – 69.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 10, спр. 10956, 4 арк.
8. ІР НБУВ, ф. 179, спр. 232-235, 4 арк.
9. Історія Київського університету / Відп. ред. проф. О. З. Жмудський. – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – 629 с.